

Pavel Slepíčka
Irena Slepíčková
Jiří Mudrák

Rizikové chování ve sportu dětí a mládeže

**Rizikové chování
ve sportu dětí
a mládeže**

**Pavel Slepíčka
Irena Slepíčková
Jiří Mudrák**

Recenzenti:

prof. MUDr. Ladislav Pyšný, CSc., MPH

prof. PhDr. Stanislav Štech, CSc.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První vydání

© Univerzita Karlova, 2018

© Pavel Slepíčka, Irena Slepíčková, Jiří Mudrák, 2018

Text publikace vznikl s podporou programu PROGRES Q19 a agentury WADA

ISBN 978-80-246-3995-6

ISBN 978-80-246-4048-8 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	7
1. Počátky moderního sportu	12
1.1 Tělesná cvičení součást života a zábavy ve volném čase	12
1.2 Sport jako specifická forma tělesných cvičení	15
1.3 Významná role škol v rozvoji sportu	19
1.4 Moderní sport a společnost	21
2. Současný sport jako sociální fenomén a souvislosti s rizikovým chováním sportovců	23
2.1 Podoba současného sportu	23
2.2 Proměny účasti českých adolescentů v organizovaném sportu	29
3. Socializační prostředí sportu	34
4. Doping ve společenském kontextu	44
4.1 Doping a drogy jako společenský jev	44
4.2 Doping a sport	49
5. Doping ve sportu dětí a mládeže z psycho-sociálního hlediska	57
5.1 Adolescenti jako riziková skupina	57
5.2 Doping u českých adolescentů jako výzkumný problém	60
5.2.1 Užívání a postoje k dopingu	67
5.2.2. Role motivace v prevalenci dopingu	76
5.3 Situační aspekty tendence užívat doping	91
6. Doping ve sportu adolescentů z kvalitativního hlediska	97
6.1 Co je doping z pohledu respondentů a jaké jsou důsledky jeho užívání	98

6.2 Rozšíření dopingů ve sportu z pohledu respondentů	100
6.3 Záměr a tendence užívat doping	104
6.4 Zkušenosti s dopingem	106
6.4.1 Možnost dopovat vědomě a cíleně	106
6.4.2 Být pozitivně testován na doping je závažnou životní situací	109
7. Principy antidopingové prevence	114
7.1 Dopovat je „horší“ než užívat drogy	114
7.2 Pojetí antidopingové prevence	118
8. Podvádění jako „rizikové“ chování ve sportu	124
9. Agrese ve sportu dětí a mládeže	135
9.1 Psychologické aspekty agrese	139
9.2 Agrese ve sportu z pohledu výzkumných studií	142
Závěrem	151
Summary	153
Literatura	169
Věcný rejstřík	179

Úvod

Tato monografie se zabývá některými jevy ve sportu dětí a mládeže, které narušují principy fair play se sportem tradičně spojované a které omezují jeho pozitivní výchovné působení. Dají se shrnout pod pojem rizikové chování. Lze sem zařadit zejména užívání podpůrných látek a projev agresivity a podvádění u sportujících dětí a mládeže. Pozitivní přínos sportu pro tuto populaci je obecně respektován, nicméně se stále častěji objevují tendence oslabující jeho očekávaný pozitivní dopad na vývoj osobnosti mladých sportujících. Závažnost sportu pro jejich psychosociální vývoj se zvyšuje s narůstajícím společenským významem sportu. Sport je jedním ze sociálních jevů, s nímž se spojuje řada funkcí souvisejících s celospolečenským děním. Mnohdy si ani plně neuvědomujeme, kde je možné setkat se sportem, s jeho různými podobami a společenskými dopady. Příkladem mohou být zejména média, která se sportem, zejména vrcholovým, zabývají téměř každodenně. Jsou přitom komentovány nejen sportovní události, rekordy, ale také nejrůznější aféry, mezi něž často patří užívání dopingu, různé formy podvádění i projevy agrese, které se tímto dostávají do povědomí široké veřejnosti a utvářejí pohled na sport jako společenský jev.

Sport, zejména rekreační, slouží jako zábava poskytující odreagování, psychické uvolnění poměrně velké části aktivně sportující populace všech věkových kategorií. Nabízí i mnoho příležitostí k navazování sociálních kontaktů, získávání nových sociálních dovedností a může pozitivně ovlivnit i proces začleňování jedince do společnosti. Zejména sportování dětí a mládeže poskytuje této části populace intenzivní prožitky emoční i estetické. Má tak pro ně značný socializační potenciál. Sportovní aktivita poskytuje i možnosti pro seberealizaci, přináší prožitky úspěchu, dosažení cíle, překonání překážek. Učí sportovce zvládat neúspěch, vytrvat v činnosti i přes dílčí nezdary a tím ovlivňuje jeho

osobnost, pomáhá dotvářet jeho hodnotovou orientaci i charakter. Sport má sociálně interakční povahu, nabízí permanentní sociální srovnávání, jehož výsledky modifikují představy sportujícího jedince o vlastních schopnostech, učí zvládat různé sociální role spojené se sportovní aktivitou a obohacuje tím sociální dimenzi osobnosti.

Sport je předmětem zájmu populace nejenom ve své aktivní podobě. Stále více se do popředí dostává i jeho „pasivní“ divácká konzumace. I v této podobě se nabízí možnost odreagování, změna běžného, každodenního životního rytmu. Významné sportovní události se prostřednictvím sdělovacích prostředků, především televize, dostávají až do jednotlivých domácností a stávají se mnohdy každodenní náplní volného času všech členů rodiny. Sportovní úspěchy jsou pak prezentovány jako úspěchy každého příslušníka divácké komunity i jako výsledek společenské pozornosti a péče o sport. Vzniká kult sportovních hvězd založený na sportovní úspěšnosti a jejich společenské prestiži. Úspěšní sportovci se stávají idolem, modelem chování, zejména pro sportující mládež, která má snahu po jejich napodobení, a to často bez patřičného kritického odstupu zohledňujícího i prostředky využívané k dosažení sportovních úspěchů.

Nesporné jsou i ekonomické aspekty, kdy sportovní móda zasahuje široké populační spektrum. Vznikají specializované obchody nabízející sportovní vybavení, ale i zboží každodenní potřeby od oblékání ke kosmetice, nesoucí znaky sportu, ať již v designu – např. obuvi, oděvu –, nebo v názvu výrobku užívajícího jméno sportovní hvězdy. To vše vede ke snaze co nejvíce ekonomicky sport „zúžitkovat“, a to na všech úrovních i ve všech jeho formách. Uvedené komercializační snahy pronikají i do sportu dětí a mládeže se všemi důsledky, které z těchto snah plynou.

Proto se stále více zvažují nesporné pozitivní přínosy sportu a nabývají na významu také úvahy, zdali pozitivní role sportu nejsou stále více překrývány negativními skutečnostmi plynoucími ze změn, kterým je vrcholový a výkonnostní sport vystavován. Zejména stále intenzivnější komercializace sportu, která má za následek enormní tlak na úspěch a jeho ekonomické zhodnocení, a to i ve sportu dětí a mládeže, přináší řadu negativních dopadů. Sport tak postupně ztrácí kredit aktivity tradičně spojované s principy fair play a významným výchovným potenciálem. Sport je „obviňován“, že pro úspěch a jeho ekonomické zhodnocení toleruje projevy agresivity, nedokáže se vypořádat s překračováním pravidel, podváděním, nedokáže zabránit užívání podpůrných látek, a to ve všech věkových kategoriích. Přitom se však často nebe-

re v úvahu skutečnost, že sport je odrazem celospolečenské atmosféry a uvedené negativní jevy, projevující se již ve sportu dětí a mládeže, jsou spjaty s obdobnými celospolečenskými jevy a jsou často těmito jevy přímo podmíněny.

Při rozboru problematiky rizikového chování ve sportu dětí a mládeže vychází předkládaná monografie především z psychosociálních hledisek, samozřejmě při vědomí, že zejména užívání podpůrných prostředků představujících nejrizikovější chování u této populační skupiny má i své biomedicínské souvislosti. Ty jsou však předmětem mnohých jiných studií a publikací. Při prezentaci problematiky dopingů ve sportu šlo autorům především o analýzu psychosociálních aspektů této problematiky. Nastolují se tak mnohé otázky. Jak je možné, že se dopování ve sportu přes značné úsilí a vynakládané prostředky nedaří omezit a potlačit? Co vše může hrát roli při průniku dopingů i do sportu dětí a mládeže, jakou úlohu má psychika při rozhodování se pro užívání dopingových látek, a to při vědomí zdravotních rizik i hrozby odhalení a následných postihů vedoucích až k zákazu sportovní aktivity a společenského odsouzení takto postiženého jedince? Nakolik se podílí společenské prostředí a jeho proměny na formování postojů k tomuto fenoménu spojenému se sportem v dlouhodobém historickém kontextu, či jaké faktory ze společenského prostředí lze považovat za podstatné při jeho výskytu ve sportu dětí a mládeže? Při přístupu k analýze dopingů ve sportu se autoři opírali v prvé řadě o vlastní výzkumy doplněné o poznatky zahraničních autorů, jejichž pozornost byla rovněž zaměřena na možná psychosociální rizika spojená se sportem dané populační skupiny. Šíře prezentované problematiky naznačuje, že není možné v jednom textu tuto tematiku zcela vyčerpat. Společenské vědy jsou uvedené tematické ještě mnoho dlužny a pokračující teoretické analýzy a výzkumy jistě přinesou další poznatky o tak komplexním jevu, kterým sport dětí a mládeže a rizika s ním spojená nesporně jsou.

Předkládaná monografie shrnuje teoretické přístupy k analýze chování sportujících dětí a mládeže a přináší výsledky výzkumných studií zaměřených zejména na problematiku dopingů, na tendenci obcházet sportovní pravidla i na agresi jako na projevy chování, které se objevují v mládežnickém sportu. Celý text je členěn do tematických celků přinášejících informace jak o historických a sociálních, tak psychologických aspektech vybraných příkladů jevů, které mohou být spojeny s rizikovým chováním a překračují principy fair play.

Nejdříve je věnována pozornost sportování jako společenskému jevu s výraznými historicko-sociálními kontexty. Je přitom poukazováno na

skutečnost, že sport má své historické kořeny vycházející zejména z antického přístupu ke vztahu mezi tělesným a duševním rozvojem člověka. Již v této době se postupně stal pohybový výkon významným společenským fenoménem, což dokládají starověké olympijské hry jako nejvýznamnější společenská událost tehdejší doby se sportovním obsahem. Úspěchu v takové soutěži byla přisuzována vysoká společenská hodnota a jeho dosažení se stalo pro mnohé jedince významným životním cílem. Obdobným vývojem prošel i moderní sport od svého vzniku na konci 19. století v Anglii. I zde byla patrná provázanost sportu se společenským vývojem, platná dodnes, kdy se ve sportu obráží společensko-ekonomické proměny a modifikují společenské pohledy na sport i na jeho roli ve vztahu k jednotlivým populačním skupinám.

Dále je rozebírána problematika sportu z pohledu socializačního působení na sportující jedince. Sport je prezentován jako specifické sociální prostředí, ve kterém se postupně vytváří osobnost sportujícího jedince pod vlivem sociálních zprostředkovatelů, za něž lze považovat nejen rodiče, ale zejména trenéry, funkcionáře, rozhodčí či soupeře tvořící nejbližší sociální mikroklima. Právě toto mikroklima se svými hodnotami, normami a postoji modifikuje vývoj osobnosti sportujícího dítěte společensky žádoucím směrem. Sportovní praxe nasvědčuje tomu, že hodnoty, normy a postoje, které si mládež osvojí, se často přenáší z oblasti sportu do běžného života jedince.

Předkládaná publikace se věnuje také podpůrným látkám, a to jak v obecném kontextu spojeném s vývojem drogové problematiky jako společenského jevu, tak ve specifické formě, jíž je dopování ve sportu. Je naznačena souvislost s historickými kořeny užívání těchto látek i s vývojem sportu jako společensky významného jevu. Je poukázáno na význam rozvoje zejména chemického průmyslu produkujícího syntetické látky využitelné jako doping, a to jak ke stimulaci výkonu ve sportu, tak i mimo něj. K tomu se přidal také nástup intenzivní komercializace. To vše, jak autoři naznačují, vytvořilo podmínky pro nástup „intenzivní chemizace sportu“ projevující se v tendenci dopovat s cílem dosáhnout úspěchu ve významných sportovních soutěžích.

Významným přínosem k problematice rizikového chování ve sportu dětí a mládeže jsou výsledky výzkumu, který byl realizován na rozsáhlém vzorku českých adolescentů a soustředil se na problematiku dopingu u této věkové skupiny. Výsledky ukázaly závažnost daného jevu, který již pronikl i do sportu zkoumané populační skupiny. Prokázaly se vazby dopingu a jeho užívání na některé psychologické faktory. Proto problematika dopingu vyžaduje nejen systematické výzkumné sledování, ale také

vytváření programů účinné a systematické prevence orientované na tuto oblast. Z toho důvodu autoři přistoupili ke koncipování nástinu zásad prevence vycházejících jak ze získaných výsledků a z dosavadní poznatkové základny o dopingingu, tak z potřeb sportovní praxe. Snahou bylo poukázat na nezbytnost respektovat jednak společenskou provázanost sportu s ostatními oblastmi společenského dění, jednak psychologickou dimenzi dopingingu jako psychosociálního jevu.

Vzhledem k tomu, že užívání dopingingu ve sportu představuje formu podvádění, je součástí textu i tato problematika. Podvádění jako jedna z forem rizikového chování je analyzováno nejen v souvislosti s dopingem. Ukazuje se, že podvádění, jako psychosociální jev, je zde přítomno již dlouhodoběji a nelze se domnívat, že zmizí, aniž by bylo významně omezeno i v celospolečenském prostředí. Je naznačena skutečnost, že vliv mnohdy enormního tlaku na výkon a úspěch již ve věkové kategorii dětí a mládeže vede k tendenci nerespektovat princip fair play, tradičně spojovaný právě zvláště se sportem dětí a mládeže. Ve sportu této populační skupiny dostává pak podvádění formu velmi závažného rizikového chování, a to zejména v souvislosti s dopováním. V těchto případech je dopování rizikové nejenom z hlediska socializačního, ale i zdravotního.

Publikace se zaměřuje i na další formu rizikového chování, za něž se považuje agrese a násilí projevované s cílem dosáhnout sportovního úspěchu a překonat soupeře. Naznačují se souvislosti mezi důrazem kladeným na úspěch v soutěži, na vítězství za každou cenu a používáním násilí jako prostředku k dosažení úspěchu. To může přispívat k vyšší úrovni agresivního chování nejen ve sportu, ale i mimo sportovní prostředí. Naopak důraz na sebekontrolu a fair play u sportujících i u jejich nejbližšího sociálního okolí může pozitivně přispívat k redukci nežádoucí agrese jak ve sportu, tak v běžném životě. Nelze při tom očekávat, že tolerování agrese u mládeže může být výrazněji korigováno v pozdějším věku s cílem omezit projevy agrese u dospělých sportovců.

Věříme, že publikace s výše prezentovanou tematikou najde své čtenáře v řadách odborné i laické veřejnosti. Zejména pro rodiče, trenéry a učitele, kteří se spolupodílejí na vývoji osobnosti adolescentů v průběhu jejich sportovní kariéry, by měly být informace o rizicích spojených se současným sportem této věkové skupiny užitečné a měly by jim pomoci vyhnout se situacím, ve kterých by se jejich socializační působení mohlo stát rizikem pro adekvátní vývoj sportujících dětí a mládeže.

1. Počátky moderního sportu

Pokud se chceme zabývat vlivem sportu na mládežnickou populaci, která se věnuje sportovním aktivitám nejrůznějších forem a na různých úrovních, je nezbytné si nejprve položit otázku, jak je možné, že došlo k takové „sportifikaci“ společnosti, jak stav nazývají např. Crum (1996) či De Knop et al. (1996), a proč se sport stal tak výrazným fenoménem dnešní doby. Co je na sportu tak specifického, že poutá pozornost i těch, kteří sami aktivně žádnou sportovní činnost neprovozují a mnohdy ani nikdy aktivně nesportovali. Odpověď je možné hledat jak v samotných počátcích úvah o roli tělesných cvičení v životě každého člověka i celé společnosti, tak ve společenských podmínkách vzniku moderního sportu. I když výklad historie sportu není cílem této publikace, naznačení určitých historických souvislostí jeho vzniku usnadní porozumění některým psychosociálním jevům s ním spojeným.

1.1 Tělesná cvičení součást života a zábavy ve volném čase

Za kolébku moderního sportu se pokládá viktoriánská Anglie. Avšak nelze říci, že se sport jako specifická forma tělesných cvičení objevil teprve až v tomto období. Tělesná cvičení jsou a vždy byla součástí života společnosti a souvisí tedy s děním, které se v ní odehrává. Šlo především o to, jakou roli a jaký význam ta která společnost tělesným cvičením přisuzovala. V některých společnostech a obdobích (Indie, Čína) spočívala role tělesných cvičení zejména v jejich významu pro ovlivnění psychiky jedince, jeho psychických stavů, a to jak s cílem organismus uklidnit, snížit psychické tenze plynoucí z běžného života, tak naopak zvýšit psychické napětí s cílem organismus aktivovat, připravit na další tělesnou činnost. Na základě těchto přístupů pak vznikaly do jisté míry ucelené systémy tě-

lesných cvičení s určitým psychofyziologickým podtextem a specifickým zaměřením. Lze v nich nalézt vazbu i na společensko-historické podmínky v zemích jejich vzniku, které byly v mnoha případech obdobné. Pokud si povšimneme těch, které byly zaměřeny na ovlivnění psychiky ve smyslu uvolnění, pak nelze opomenout zejména Jógu, jejíž základy vznikají v Indii již v 1. tisíciletí před naším letopočtem. U Jógy není cílem předvést nějaký motorický výkon s očekáváním jeho vnějšího hodnocení, ale jde o soustavu cvičení zaměřených na rozvoj tělesné i psychické stránky člověka a s tím spojené odolnosti vůči zátěži. Jóga a další obdobné systémy (Taj-či) byly zaměřeny na sebeuvědomování prostřednictvím prožitku tělesného pohybu, odpoutání se od podnětů z vnějšího prostředí, autoregulaci psychických stavů. Kromě takto pojatých tělesných cvičení existovala i tělesná cvičení mající jak již zmíněnou relaxační složku, tak složku aktivací vedoucí k vnějším intenzivním projevům spojeným například s vlastní obranou, často označovaná jako bojová umění. U takto orientovaných tělesných cvičení převládalo zaměření, které se dá označit jako introvertní, cílené na ovlivnění vnitřního prostředí člověka, ať tím máme na mysli jeho biologickou, či psychologickou stránku. Jak bylo výše konstatováno, šlo o intenzivní prožitek celého průběhu pohybu a doprovodných fyziologických změn, přičemž, což je jedním z významných odlišujících prvků od současného chápání sportu, je jedinec hodnotitelem sám sobě. Důraz na vnitřní prožitky a s tím spojené odpoutání se od vnějších, často rušivých podnětů, snaha po ovlivnění fyziologických funkcí jako součást cesty k autoregulaci jsou typickými znaky takto chápaných tělesných cvičení (Slepička, Hošek a Hátlová, 2009). Vznikající systémy tělesných cvičení vycházejí z názoru, že ve vztahu pohyb–psychika je dominující právě psychika a nikoli pohyb zaměřený na své předvádění s cílem soutěžení a vnějšího hodnocení. Vzhledem k této absenci sociálního srovnávání v rámci soutěžení se do takto koncipovaných systémů příliš nedostávaly prvky spojené se snahou uspět v soutěži, překonat druhého, a to mnohdy za každou cenu. Dá se hovořit o výchovném, seberegulativním potenciálu těchto systémů, vycházejících i z určitého cíleného hodnotového zaměření. Tyto přístupy, obecně nazývané „východní pohledy“ na vztah pohyb–psychika, jsou jedněmi z těch, které zanechaly stopy i v dalším vývoji pohledů na roli tělesných cvičení v životě člověka. Tělesná cvičení chápána jako psychicky i tělesně výhodný prostředek všestranného rozvoje jedince zčásti přešla do „západních pohledů“ na vztah pohyb–psychika. Zejména helénský princip kalokagathie dával do souladu rozvoj tělesný s rozvojem duševním a do jisté míry přenášel a modifikoval principy systémů východních v souladu s odlišným společenským prostředím

tehdejšího Řecka. Princip souladu mezi tělesným a duševním rozvojem následně procházel poklesem zájmu o tělesná cvičení v období raného středověku. Ke znovunastolení zájmu o tuto oblast života došlo v době renesance a následně v dalších obdobích, což vedlo k postupnému využívání různých forem tělesných cvičení jako výchovného prvku, a to zejména u mládeže. Šlo při tom mimo jiné o rozvoj respektu k daným normám, o toleranci a spolupráci s ostatními, cílevědomost, sebeovládání, což se mnohdy dodnes spojuje i s moderním sportem.

Vedle toho však starověké Řecko vneslo do již zmiňovaného vztahu pohyb–psychika prvek určitého sociálního srovnávání s využitím různých pohybových dovedností. Právě soutěživost vnesla do tělesných cvičení nový prvek, a to pohyb prováděný za účelem předvedení měřitelného výkonu a zaměřeným na vnější efekt s očekáváním vnějšího pozitivního hodnocení. Začala dominovat snaha být lepší než druzí, zvítězit, být odměněn. Ve vztahu pohyb–psychika nabýval na významu pohyb jako cílová kategorie, lepší výkon se stal cestou k sebeprosazení na úkor ostatních. Překonat druhého chápaného jako soupeře, zvítězit v soutěži s ním a být za to společensky oceněn se stalo cílem systematické přípravy. Tento trend našel svůj odraz v hledání cest jak tohoto žádaného cíle dosáhnout. Jednou z cest bylo využít i lidské psychiky jak k možné stimulaci výkonnosti, tak při vlastním předvádění pohybové dovednosti, k jejímu co nejefektivnějšímu provedení. Psychika nesměla výkonu bránit, ale být jeho součástí. Pohybový výkon se stal významným společenským fenoménem, což dokládají starověké olympijské hry jako nejvýznamnější společenská událost se sportovním obsahem tehdejší doby. Pohybový výkon, vítězství měly svou významnou osobní i společenskou hodnotu a jejich dosažení se stalo pro mnohé jedince nesmírně důležitým životním cílem.

Do pohybových aktivit se tím začlenil významný prvek soutěžení, který na jedné straně mohl znamenat srovnávání sama se sebou, se snahou své výkony zlepšovat a na druhé straně určitou formu sociálního srovnávání s jinými sportujícími, kteří se stávali soupeři a do jisté míry překážkou v dosažení vytčeného cíle. V obou případech bylo a dodnes je snahou získat pozitivní zpětnou vazbu, která může mít jak formu lepšího výkonu, tak vítězství nad soupeřem. Otevřela se tím cesta k hledání možných cest a způsobů jak tohoto cíle dosáhnout. Zejména v případě soutěžení zaměřeného na vítězství nad soupeřem, spojeného s pozitivní sociální odezvou, je tlak na jedince mnohdy velmi intenzivní a hledání cest k vítězství se může stát zásadním faktorem modifikujícím jeho přístup k pohybovým aktivitám. Uvedené dva pohledy na možnou roli

pohybových aktivit v životě člověka tak, jak se vytvořily již ve starověku, hrály svou roli i při vzniku moderního sportu a mohou přispět k pochopení jeho významu, zejména pro sportujícího jedince, ve vazbě na společenské podmínky, ve kterých svou sportovní aktivitu realizuje.

Lze proto konstatovat, že vznik moderního sportu byl důsledkem vývoje společnosti v předchozích historických periodách a získal svou podobu danou historickými, geografickými, ekonomickými, sociálními a kulturními podmínkami. V míčovnách se ve středověku utkávali francouzští šlechtici a hry se s vášní účastnili i králové. Italové soupeřili s Angličany o to, kdo a kdy „vynalezl“ fotbal, protože podobné hry se praktikovaly dávno před nástupem moderní doby. Zábavy a hry nejen urozených lidí, ale i prostých venkovanů stavěly na principech, jež přisuzujeme současnému sportu. Přesto však dnešní podobu sportu zrodila Anglie, a to ta Anglie, která v 18. a 19. století dominovala světu jako ekonomická a politická velmoc.

1.2 Sport jako specifická forma tělesných cvičení

Prostředí, které mělo podpořit vznik moderního sportu, se začalo formovat již v 16. a 17. století. Tehdejší významní myslitelé zařazovali rekreaci a pohyb jako prostředek zdraví do vzdělávacích systémů a utopistických představ o společnosti. V té samé době však existovaly i názory, reprezentované v Anglii například Puritány coby radikálními protestanty, zavrhující zábavu a hry jako něco nepatřičného, odvádějícího člověka od povinností a řádného života. Tyto rozpory v pohledu na roli her a sportu v životě člověka jsou pozorovatelné i dnes, zejména v souvislosti s jevy odehrávajícími se v současném sportu, jako jsou dopující sportovci, tendence přestupovat pravidla, podvádět či používat agresi a násilí k sebeprosazení (Slepičková a Slepička, 2012).

Lidé se vždy rádi bavili a zpříjemňovali si volné chvíle nejrůznějšími hrami, a to i s pohybovým obsahem, což stimulovalo vývoj sportu do dnešní podoby. Venkovská šlechta jezdila na koních, pořádala hony na lišky. To ji, pochopitelně i kromě dalšího, společensky nadřazovalo venkovanům, kteří se bavili po svém a pěstovali kromě různých lidových zábav i tzv. „krvavé“ sporty, jako byly kohoutí zápasy a či zápasy psů. Ať zábavy prostých či urozených, vždy sváděly k doprovodným aktivitám nesoucím s sebou určitou míru rizika, například sázky na výsledky, které tak neodmyslitelně patřily ke sportu dávno před vznikem jeho moderní podoby. V 17. a 18. století se také již objevila komercializace volného

času, dávno před nástupem volného času jako fenoménu moderní doby. Městská šlechta pořádala a podporovala divácké sporty jako boxerská střetnutí, koňské dostihy a kriketová utkání a ekonomicky z nich těžila (Baker, 1983).

Pro sport v podobě, v jaké jej známe dnes, se milníkem stal nástup průmyslové revoluce. Ta je spojována především s Anglií, resp. Spojeným královstvím Velké Británie a Severního Irska. Politická a ekonomická situace v Evropě, dominantní postavení země v zámořských územích, odkud bylo možné získávat obrovské bohatství, to představovalo vhodné podmínky pro industrializaci. Bohatá anglická šlechta budovala továrny ve městech a lidé z venkova se sem stěhovali za prací. Industrializace a urbanizace se nezbytně promítly do způsobu života lidí, do jejich práce i zábavy. Počátky industrializace jsou spojené s velmi špatnými životními podmínkami dělníků. V počátcích průmyslové revoluce tak mělo možnost provozovat sportovní aktivity jen velmi omezené množství lidí, což bylo dáno zejména velmi malým prostorem volného času, a to jak u venkovského, tak městského pracujícího obyvatelstva. Pracovní den byl dlouhý a únavný, navíc ve městech byly velmi omezené prostorové podmínky pro provozování her a pohybových aktivit se sportovním zaměřením. Mnohdy byly pokusy o sportování brány jako ztráta času, který by mohl být věnován práci a zlepšení života. Proto se objevily i tendence zakazovat různé hry s tradiční obsahovou náplní, typické pro určité oblasti a umožňující shromažďování a hromadné prožívání náplně těchto her velkému množství lidí. Jako reakce na často velmi neutěšené pracovní a životní podmínky začalo docházet k sociálním hnutím, jež zajistila zvyšování životní úrovně a vzdělanosti populace a také nárůst volného času. Za zlomovou ve volném čase, jeho pojetí, významu, je považována polovina devatenáctého století a od té doby se jeho formy v podstatě udržely a bezesporu se k nim natrvalo přiřadil i sport. Přesun obyvatel do měst a průmyslová výroba se odrazily ve změnách sociální stratifikace společnosti, jež se stávala pestřejší. Vzrůstající počet městského obyvatelstva byl spojen i s častějším výskytem profesí poskytujících nejen ekonomické zázemí pro běžný život, ale nabízející i prostor volného času. Vznikala silná střední třída, jež se zapojovala do zábav ve volném čase, které jí vyhovovaly a vyjadřovaly její ideologii a hodnoty. Nová doba s sebou přinesla též požadavek kvantifikace, měření výkonů, což se postupně přeneslo i do nově se rodícího sportu.

Pro rozvoj sportu jako významného společenského jevu v Anglii a obdobně i jiných evropských zemích bylo důležité, že měl od svých počátků dvě formy. Jednak se prosazoval ve formě aktivního provozování

a jednak ve formě divácké konzumace. Zejména tato konzumace sportu byla již od počátku významným společenským fenoménem zasahujícím stále širší okruh populace, včetně mládežnické, a postupně se stala dokonce možná významnějším jevem než samotné aktivní sportování. Oba fenomény však spolu souvisely a vzájemně se ovlivňovaly a přispívaly k rychlému nárůstu popularity této formy náplně volného času.

Divácká základna rodičího se sportu se rekrutovala z diváků navštěvujících tradiční formy zábavy, jako byly již zmíněné hry a soutěže, z počátku obvykle lokálního charakteru. V Anglii se již koncem 18. století začala rozšiřovat divácká základna soutěží sportovního charakteru, což souviselo s jejich postupným rozvojem a stoupajícím počtem takovýchto akcí. Předvádění tělesné zdatnosti a dovedností v podobě soutěže poskytovalo dostatečně dramatickou podívanou shromážděným divákům (Slepička a kol., 2010).

Začalo se s propagací akcí tohoto druhu a začalo se též využívat i soudobých médií k šíření informací o pořádání závodů a soutěží. S tím, jak rostl divácký zájem, začaly soutěže, hry přecházet z lokální na regionální a posléze celostátní úroveň. Cestou k tomu byl proces, kdy hry a soutěže se sportovním obsahem dostávaly jasnou organizační strukturu a pevná pravidla. Tímto zaváděním pevných pravidel byla omezována nahodilost průběhu her a soutěží i vazba na místo vzniku. V soutěžích a hrách s takto obecně přijatými pravidly se mohlo soutěžit prakticky kdekoli a všichni účastníci, ať již pasivní či aktivní, rozuměli podstatě a pravidlům. Tím se zvýšila divácká atraktivita a původní hry se sportovním obsahem se měnily na jednotlivá sportovní odvětví. Postupně se také z diváků navštěvujících tyto akce stávali „specialisté“ čili sportovní diváci se všemi atributy tohoto jevu, jak jej známe dnes.

Nárůst divácké poptávky po takovémto druhu zábavy ve volném čase vyvolal i zájem po poskytovateli tohoto druhu zábavy – po sportovcích. To podněcovalo rozvoj sportovních odvětví, ve kterých by bylo možné soutěžit. Divácký zájem o sport vyvolal i možnost širšího uplatnění pro profesionální sportovce. Zejména některé sporty realizované profesionály se těšily značné popularitě. K těmto sportům patřily v průběhu 19. století zejména box (utkáni v boxu byla i součástí významných společenských událostí), veslování, kriket. Profesionální sportovci se uplatňovali i v dalších disciplínách, jako bylo plavání, chůze či běh (Olivová, 1979). Z gentlemanského sportu se tak stala masová zábava poskytující prostor pro komercializaci se všemi důsledky z toho následně plynoucími. Postupně se vytvořila taková ekonomická základna, která umožnila, aby se z aktivního sportu stalo plnohodnotné zaměstnání.

Nepopiratelné prvenství v divácké atraktivitě měl již tehdy fotbal, ať se jednalo o jeho podobu blízkou té dnešní, anebo tu, která vedla k vydělení ragby. Fotbal zůstal dodnes oblíbenou volnočasovou diváckou zálibou dělnické a střední vrstvy, jako tomu bylo v jeho počátcích, podobně jako ragby (Dunning et al., 2002; Slepíčka a kol., 2010). Jediným sportem, který z hlediska divácké obliby fotbalu konkuroval, byly koňské dostihy. I zde se projevil vliv industrializace, protože díky rozvoji železniční dopravy se mohli po železnici převážet závodní koně a za dostihy se mohli rozjet i diváci.

Vedle „profesionálního“ sportu se postupně vytvářely podmínky pro to, aby se do aktivního provozování sportu zapojili i další zájemci. Vzhledem k tomu, že pro úspěch v jednotlivých sportovních disciplínách bylo nutné věnovat značnou část času důkladné přípravě, projevil se význam sociální stratifikace tehdejší anglické společnosti pro rozvoj sportu. Je patrné, že aktivní účast ve sportu vyžadovala větší množství volného času než divácká účast, a proto se do sportu zpočátku aktivně zapojovaly především vyšší společenské vrstvy. U některých sportů bylo aktivní sportování podmíněno také příslušností k vyšší společenské vrstvě (jezdeckví, kriket). Bylo obvyklé, že aktivní sportování se v této době realizovalo v rámci jednotlivých společenských vrstev. Tomu nasvědčuje i vznik sportovních klubů sdružujících zájemce o zvolené sportovní odvětví a respektujících sociální diferenciaci. Tyto sportovní kluby dále přispívaly k rozvoji příslušného odvětví sportu, dopracovávala se nejen pravidla, ale rozvíjely se tréninkové postupy, technické a taktické znalosti a dovednosti, čímž se dále prohlubovaly základy sportu a sportovních disciplín.

Postupně se do aktivního sportu zapojovaly i další vrstvy populace tak, jak nabývaly na významu mimo jiné i informace o prospěšnosti tělesného pohybu a sportování se stávalo moderním společenským trendem v dalších společenských vrstvách. Objevuje se i pojem „amatér“. Amatér byl ten, kdo se sportem neživil, věnoval se sportu pro vlastní potěšení a v rámci určitého společenského prostředí. Patřil spíše do vyšší společenské vrstvy, kde pak byl sport prezentován ve spojení s „vyššími“ hodnotami a morálkou typickými pro gentlemeny. Z počátku se tito sportovci ani neúčastnili veřejných soutěží, kde dominovali profesionálové.

Tato situace se s vývojem sportu měnila. V druhé polovině 19. století se začaly objevovat soutěže, ve kterých bylo možno sledovat souboje amatérů a profesionálů. Tato skutečnost byla od počátku dalším významným faktorem přispívajícím k rozvoji sportu, neboť umožnila přímé vzájemné ovlivňování obou skupin sportovců, směřující k stimulaci

dosahovaných výkonů. Tento dlouhodobý proces rozporů v pohledu na společenskou roli sportu mezi amatérismem a profesionalismem na poli soutěží byl uzavřen až ve druhé polovině dvacátého století, tedy o sto let později, kdy byl na olympijských hrách v roce 1988 povolen start profesionálů. Profesionalismus ve sportu se stal jeho součástí a do sportu definitivně výrazně vstoupila jeho komercializace.

1.3 Významná role škol v rozvoji sportu

Předmětem výzkumného zájmu je v této publikaci populační skupina adolescentů, chápaná zde z psychosociálního hlediska jako děti a mládež ve věku mezi cca 12–26 lety (Macek, 1999). V tomto smyslu bude daný pojem používán v celé publikaci. Proto je nezbytné zmínit se alespoň ve stručnosti o roli a významu škol při vývoji moderního sportu, neboť tato populace je školním prostředím zásadně ovlivňována ve svém vývoji. Zejména postoje ke sportu jako prostředku možného ovlivnění psychosociálního vývoje dospívajícího jedince se utvářely v tomto prostředí. Některé z těchto postojů jsou tradovány dodnes a jsou součástí formování společenských pohledů na mládežnický sport.

Ve vedoucí zemi hospodářského rozvoje v 18. a 19. století souvisela se změnou její sociální struktury a s novými potřebami společnosti reforma vzdělávacího systému. Britské impérium potřebovalo pro službu ve své administrativě jak na svých domovských ostrovech, tak po celém světě vzdělané a schopné jedince. Rekrutovali se nejen z vyšších společenských vrstev, převážně šlechtického původu, kterým byly určeny hlavně soukromé školy. Nárůst počtu škol nejrůznějšího typu představoval příležitost i pro viktoriánské gentlemany pocházející ze střední a nižší společenské vrstvy. Ve veřejných školách se mladým mužům měly vštípit správné návyky a chování. Týkalo se to např. i některých původních her mladých gentlemanů, které byly občas „obtížně společensky akceptovatelné“, a proto se projevovala snaha nahradit je jinými volnočasovými aktivitami. V úvahu přicházely zejména takové, které by mladým mužům vštěpovaly hodnoty akceptovatelné střední třídou, ke které svým původem náleželi. K tomu se hodil právě se rodící moderní sport a sportovní hry, u nichž se předpokládal výchovný potenciál.

V náplni těchto škol se mimo jiné uplatňovaly i různé hry se sportovním podtextem, zpočátku svým obsahem do značné míry závislé na sociálním prostředí, ze kterého žáci přicházeli. Řada sportů se neregulovaně a nesystematicky pěstovala ve školách i před touto snahou záměrně

využít rodící se sport k výchovným účelům. Zejména populární sporty jako kriket, různé druhy fotbalu včetně ragby, jehož začátek se připisuje právě veřejné škole v Rugby, byly považovány za vhodné k těmto účelům. Avšak v rámci tendence k jejich výchovnému využití se sporty „racionalizovaly“, upravovala se pravidla, aby se jejich pomocí dosáhlo požadovaných výsledků. Očekávalo se, že se žáci při hrách naučí větší sebekontrolu, emočnímu ovládnutí a omezí fyzické násilí. K tomu byla kodifikována pravidla hry a chování tak, aby sport směřoval k navozování soudržnosti, vzájemnému respektu a spolupráci, učil sportující kromě vyhrávání též prohrávat, vést druhé, anebo naopak plnit příkazy. Stejně jako v práci i zde byly rozděleny role mezi účastníky a nové způsoby organizování práce tak ovlivnily i novou organizaci sportu.

Zajímavé je, že mezi sportovními aktivitami ve školách hrál významnou roli fotbal, hlavně na školách, kde nebylo tolik žáků z vyšších vrstev. Měl své kořeny v „tradičním „lidovém fotbale“. Postupně dostával jasnější organizační strukturu a pevná pravidla, čímž se proměňoval a stával se stále populárnější zejména mezi mládeží na veřejných školách. Postupně se přesouval i na univerzity a stal se tak koncem 19. století jedním z nejpopulárnějších sportů v Anglii jak v podobě aktivního provozování, tak v podobě diváckého zájmu.

Na rozšíření jednotlivých vznikajících sportovních odvětví do škol se zpočátku podílela zejména sociální skladba žáků. Školy se silným zastoupením žáků z vyšších vrstev podporovaly či alespoň nebránily provozování sportů typických pro vyšší společenské vrstvy, jako byl např. kriket, veslování, ve kterých se pořádaly i veřejné závody mezi školami, např. tradiční závody osmiveslic mezi univerzitou Cambridge a Oxford. Tím se vytvářela základna aktivních provozovatelů těchto sportů mezi mládeží a podnítil se tak zájem o ně i na jiných typech škol (Slepičková a Slepička, 2012).

Obdobně se šířily i ostatní sporty, například atletické disciplíny, které si touto cestou zajistily pevné místo ve školském systému. Takto vzniklý zájem o sport u mládeže podporovaný i pozitivní společenskou odezvou vyvolal i zájem o zvyšování kvality výuky sportu na školách a přivedl na školy i profesionální sportovce jako učitele konkrétních sportů. Došlo tak k propojení profesionálního sportu se sportem amatérským již na úrovni mládeže. To mělo význam pro modifikování jednotlivých sportů do moderní podoby, pro vznik dalších sportovních odvětví a další popularizaci sportu v populaci té doby. Provázanost středních škol s univerzitami v oblasti sportu měla i svůj dopad na skutečnost, že univerzity se postupně staly do jisté míry základnou pro amatérský sport výkonově